

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

130:2 • 2010

Mobbningsfrågan i förändring

Efterkrigstidens synsätt på skolbarns kamratrelationer

Av Anna Larsson

Kompisarna är centrala för barn i skolan, om detta råder det knappast något tvivel. Ofta tycks det sociala samspelet med jämnåriga vara viktigare för eleverna än mer specifikt ämnesformulerade kunskapsområden som matematik eller engelska. Kanske har det alltid varit så. Under efterkrigstiden har emellertid inramningen av barns kamratliv förändrats: skolan och förskolan har byggts ut och organiserats om, familjelivet har på flera sätt omvandlats och den materiella och tekniska utvecklingen har gett nya möjligheter för och nya innebörder i barns sociala liv. Mot bakgrund av detta förefaller det sannolikt att även idéer och föreställningar kring kamratlivet och dess betydelse i skolsammanhang förändrats. Men hur? Detta område står i centrum för föreliggande artikel. Grundfrågan handlar alltså om hur synsätt på barns kamratliv förändrats och hur detta kan förstås i relation till efterkrigstidens förändringar inom skola och familjeliv och därmed sammanhängande idémässiga förändringar. Innan syftet kan preciseras behöver forskningsläget och de teoretiska och materialmässiga utgångspunkterna synliggöras.

Analytiska utgångspunkter

Att barndomen för olika grupper i samhället formas av såväl konkreta ramverk som idéer och föreställningar har visats i barndomshistorisk forskning.¹ Även om Philippe Ariès påstående från tidigt 1960-tal, att

1. För översikter se t.ex. Colin Heywood, *Barndomshistoria: med tillägg av Susanna Hedenborg* (Lund 2005) och Ingrid Söderlind & Kristina Engwall, "Var kommer barnen in? Svensk forskning om barn i ett femtioårsperspektiv", i Christina Florin & Torbjörn Lundqvist (red.), *Historia – en väg till framtiden? Perspektiv på det förflutnas roll i framtidsstudier* (Stockholm 2003) s. 105–131. Se även Hugh Cunningham, *Children and childhood in western society* (London 1995).

Anna Larsson, f. 1967, är docent i idéhistoria och lektor vid Institutionen för idé- och samhällsstudier vid Umeå universitet. Hennes forskningsintressen är utbildningshistoria och samhällsvetenskapshistoria. Bland hennes större publikationer kan nämnas monografin *Musik, bildning, utbildning: ideal och praktik i folkbildningens musikpedagogiska utbildningar* (2007) och antologin *Fostran i skola och utbildning: historiska perspektiv* (2010).

Adress: Inst. för idé- och samhällsstudier, Umeå universitet, 901 87 Umeå
E-post: anna.larsson@idehist.umu.se

det under medeltiden inte fanns någon idé om barndom, tillbakavisats av många forskare innebar hans arbete mycket för att ett forskningsfält om barn och barndom skulle börja växa fram.² I dag är barndomsstudier ett snabbt växande internationellt forskningsfält där inte bara historiker utan också sociologer, antropologer, jurister och pedagoger kan mötas.³ I detta fält ingår svensk barndomshistorisk forskning och där har vissa områden studerats mer än andra; exempelvis har barn i skolan, spädbarnsdödlighet och barns arbete undersökts mer än andra fält och 1900-talet i högre grad än tidigare perioder.⁴ Barns kamratliv har emellertid inte rönt något större intresse inom den barndomshistoriska forskningen.

I ljuset av de barndomshistoriska studiernas resultat framstår det tydligt att barndomens innebörd knappast är något som kan analytiskt fastställas en gång för alla. I stället för att utgå från barndomen som en naturlig och universell kategori bör barndom betraktas som en ur olika perspektiv empiriskt undersökningsbar fråga och som socialt och tidsmässigt situerad.⁵ Jag ansluter mig till en sådan barndomskonstruktivistisk syn.

Vissa kulturteoretiker har problematiserat barn och ungdomars sociala tillvaro och hur den förändrades i och med övergången från modernitet till senmodernitet.⁶ De beskriver långsiktiga tendenser till förändrade identitetsmönster och förändrade relationer mellan individ och grupp och resonemangen förs på en hög abstraktionsnivå. Men hur tar sig sådana förändringar uttryck i människors föreställningar och hur resonerar människor som lever i den konkreta historiska verkligheten kring barns sociala liv?

I denna artikel närmar jag mig frågan om barns sociala liv under efterkrigstiden genom att söka uttryckta idéer om barns kamratliv i tidskriften *Barn i hem, skola, samhälle*. Denna tidskrift, som utkom med sex till nio

2. Philippe Ariès, *Barndomens historia* (Stockholm 1982), det franska originalet *L'enfant et la vie familiale sous l'ancien régime* utkom 1960; Heywood (2005) s. 31.

3. Martha Saxton, "Introduction"; Joseph M. Hawes & N. Ray Hiner, "Hidden in plain view: the history of children (and childhood) in the twenty-first century" och Peter N. Stearns, "Challenges in the history of childhood", samtliga i första numret av tidskriften *Journal of the history of childhood and youth* 1:1 (2008).

4. Susanna Hedenborg, "Förord till den svenska upplagan", i Colin Heywood, *Barndomshistoria: med tillägg av Susanna Hedenborg* (Lund 2005) s. 7–10 samt Susanna Hedenborg, "Kommenterad bibliografi – forskning om svenska förhållanden", i Heywood (2005) s. 293–305.

5. Allison James & Alan Prout, *Constructing and reconstructing childhood: contemporary issues in the sociological study of childhood* (London, New York & Philadelphia 1990).

6. T.ex. Thomas Ziehe, *Kulturanalysen: ungdom, utbildning, modernitet* (Stockholm/Stehag 1989); Anthony Giddens, *Modernity and self-identity* (Cambridge 1991).

nummer per år från 1947 och fram till 1998, riktade sig huvudsakligen till föräldrar till barn i skolåldern.⁷ Grundare av tidskriften var Målsmännens Riksförbund, MR, som var en nystartad, rikstäckande föräldraorganisation med ett betydande samhällsinflytande, markerat exempelvis av att förbundet redan från den första tiden anlätades som remissinstans i frågor på det familje- och skolpolitiska området.⁸ Den första januari 1969 bytte Målsmännens Riksförbund namn till Riksförbundet Hem och skola, RHS. Det nya namnet ansågs bättre avspegla rörelsens syfte.⁹ När tidskriften efter 52 år lades ned år 1998 var det främst av ekonomiska skäl. Tidskriften gav länge ett ekonomiskt överskott till förbundet men under de sista åren sjönk antalet prenumeranter och tidskriften gick med förlust, en förlust som förbundet inte kunde bära.¹⁰

Tidskriften riktade sig till föräldrar och "uppfostrare i allmänhet".¹¹ Artiklarna rör sig inom olika områden. Uppfostringsfrågor liksom frågor om barns psykologiska utveckling var vanliga, särskilt under de första decennierna. Barns tonårstid och därmed sammanhängande föräldrabekymmer diskuterades under hela utgivningsperioden. Under hela perioden fick också frågor om barnolycksfall respektive barn och trafik stort utrymme liksom upplysning om medicinska frågor, till exempel vaccinationer och olika diagnoser. Från 1960-talet och framåt blev droger och droganvändning ett återkommande tema i artiklarna och från 1970-talets början diskuterades ofta skolmiljö. Under hela perioden behandlades även skolpolitiska frågor och förändringar inom skolans sfär liksom organisationsfrågor av olika slag för MR/RHS. I tidskriften *Barn* kommer således idéer om barn och skola på ett eller annat sätt till uttryck, och det vi finner kan sägas vara en, bland flera, av de "offentliga bilder av barndomar" som erbjudits under

7. Undertiteln *Tidskrift för föräldrar, lärare och ungdomsledare* preciserade målgruppen fram till 1965, då denna undertitel ströks. Såväl huvudtitel som undertitel har senare varierat men alltid med *Barn* som inledande huvudterm. I denna text benämner jag därför tidskriften helt enkelt *Barn*.

8. Gösta W. Berglund, "Hemmet och skolan", i Gunnar Richardson (red.) *Ett folk börjar skolan: folkskolan 150 år 1842-1992* (Stockholm 1992) s. 211-218; Jonny Holberg, *De lägmälda roparna: en berättelse om den svenska skolans föräldrarörelse, dess historia och idéutveckling, från den första trevande starten till våra dagars Riksförbundet Hem och skola* (Stockholm 1987).

9. "Fullmäktigemötet 1968", *Barn* 1968:4 s. 6-8.

10. I Riksförbundet Hem och skolans verksamhetsberättelser framgår att upplagan som mest låg omkring 120 000 exemplar men att den vid beslutet om nedläggning sjunkit till 16 000 exemplar. Verksamhetsberättelser, Riksförbundet Hem och skolans arkiv, Riksarkivet.

11. Sten Wahlund, "En ny tidskrift...", *Barn* 1947:1 s. 1.

efterkrigstiden.¹² Som många andra av dessa offentliga bilder handlar det framför allt om hur vuxna förstår barn och barns behov.¹³

I min genomgång har jag gått igenom alla tidskriftsnummer med uppmärksamheten riktad mot vad som skrivits om skolbarns kamratrelationer. Jag har uteslutit artiklar och notiser som, att döma av rubrik och ingress, inte alls förefaller behandla barns sociala relationer, till exempel artiklar som behandlar specifika medicinska frågor, ekonomiska frågor, mat- och näringsfrågor, läroboksfrågor eller organisationsfrågor för MR/RHS. De flesta artiklar som uppenbart inte gäller skolbarn utan i stället exempelvis spädbarn eller värnpliktiga har också lämnats därefter.

Vad skrevs då om barns kamratrelationer i tidskriften *Barn*? Hur stor uppmärksamhet fick frågor om kamratrelationer? Vilken betydelse tillmättes kamratrelationerna i skolbarnens liv? Vilka områden eller teman kan urskiljas? Hur förklarades och tolkades olika fenomen och aspekter? Som kommer att framgå av min redogörelse är det slående hur lite uppmärksamhet kamratfrågor fick under de första decennierna och hur detta tydligt förändrades omkring decennieskiftet 1970. Jag har särskilt fokuserat denna förändring, både i dispositionen av artikeln och i analysen av materialet.

Mot denna bakgrund kan så artikelns syfte preciseras: syftet är att med en barndomskonstruktivistisk utgångspunkt presentera föreställningar om barns kamratliv i skolan, uppmärksamma idémässiga förändringar och särskilt analysera och diskutera det värderingsskifte som skedde kring 1970. Jag visar alltså hur idéer om barns kamratliv kom till uttryck i tidskriften *Barn* 1947–1998. Fram till slutet av 1960-talet var artiklar om barns kamratliv ovanliga. Barns rädsla för kamrater, aggressiva barn respektive hackkycklingar, fostran till kamratskap och tolerans mot det annorlunda är emellertid teman som kan urskiljas i texterna under denna period. Kring 1970 tillkom ett nytt tema som handlade om mobbning. Mobbning kopplades till många sammanhang och orsaker. Åtgärder diskuterades och i och med detta blev barns kamratliv ett synnerligen frekvent område för diskussion i tidskriften. Skiftet kring 1970 diskuterar jag med hjälp av några teoretiskt grundade begrepp: problematisering av sociala problem, agenda-setting och moralisk panik. Begreppen utgör olika sätt att sätta ord

12. Jfr. Ingegerd Rydin, *Barnens röster: program för barn i Sveriges radio och television 1925–1999* (Stockholm 2000) s. 17.

13. Jfr. Paula S. Fass, "Foreword", i Marta Gutman & Ning de Coninck-Smith (red.), *Designing modern childhoods: history, space and the material culture of children* (New Brunswick, New Jersey & London 2008) s. xi–xiii.

på värderingsskiftet och jag lyfter fram några möjligheter och konsekvenser som de olika begreppen erbjuder. Dessutom tolkar jag det idémässiga skiftet i ett vidare samhälleligt och idémässigt sammanhang genom att relatera till tre samtidigt pågående förändringsprocesser: skolans förändringar, beteendevetenskapens expansion och förändrade synsätt på barn.

Skolbarns kamratliv fram till slutet av 1960-talet: perifera problem

Många artiklar under tidskriftens första decennier handlade om barns psykologi liksom om uppfostran i en eller annan mening. Ibland förekom artiklar med en mer specifikt relationsinriktad tematik. De sociala relationer som diskuterades var dock sällan barns relationer till andra barn utan vanligen barn-förälderrelationen och ibland relationer mellan syskon, mellan barn och lärare eller mellan föräldrar och lärare eller andra professionella grupper. I de relativt sällsynta artiklar som faktiskt behandlade barns kamratrelationer påpekades ofta i allmänna ordalag att kamraterna blev allt viktigare för barn i med att de blev äldre.¹⁴ Det är också påtagligt att kamratrelationerna uppmärksammades främst när de inte fungerade, det vill säga då det var frågan om kamratproblem i någon mening.

Ett tema som förekommer i tidskriftens artiklar handlar om att barn i skolan kunde vara rädda för kamraterna. Skolpsykiater Elis Regnér beskrev 1957 skolbarns rädsla som ett rätt omfattande problem och hävdade att många barn hade svår skolskräck.¹⁵ Edgar Mannheimer, då ordförande för MR, kommenterade 1955 en händelse då ett stort gäng jagat en ensam skräckslagen pojke på skolgården. Han förklarade händelsen med att den jagade pojken var ängslig och osäker, något som förmodades bero på "bristande mognad och egoism hos modern" och att hon skyddat sitt barn för mycket.¹⁶ Mannheimers råd till föräldrar var att låta sina barn klara upp konflikter med kamrater själva, något de sades klara av om föräldrarna gett dem säkerhet och styrka. För detta behövdes "en uppfostran fri från fruktan", alltså "en så auktoritetsfri uppfostran som möjligt".¹⁷

Mannheimer förlade alltså orsaken till kamratproblemen i hemmet,

14. Se t.ex. Elis Regnér, "Trivsel i skolan bör bli det normala: skolsvårigheter bekämpas", *Barn* 1951:6 s. 12-15; Jan Gästrin, "Vad barnens lekar lär oss", *Barn* 1953:6 s. 5-10; Åse Gruda Skard, "Slyngeläldern", *Barn* 1964:9 s. 9-15; Jan-Axel Kylén, "Uppfostran att leva tillsammans", *Barn* 1967:7 s. 9-14.

15. Elis Regnér, "Att lämna skolan utan bitterhet", *Barn* 1957:2 s. 24-27. Se även P. O. Rudert, "Ont i magen", *Barn* 1952:6 s. 8-9 samt 18.

16. Edgar Mannheimer, "Den gula halsduken", *Barn* 1955:7 s. 10-11 samt 45, citatet från s. 11.

17. *Ibid.* s. 45.

särskilt hos modern. Det gjorde även Regnér i en artikel 1952 om skolproblem i högre åldrar. Regnér påpekade att "skadliga miljöförhållanden" var en central orsak till besvär och problem hos barn och menade att miljöskador orsakade av hemmet "dominerar med förkrossande majoritet" över miljöskador orsakade av skolan eller kamratkretsen.¹⁸

Här kan vi se att kamratproblem kunde uttryckas som något som orsakades av inre, psykologiska egenskaper eller miljöförhållanden i hem eller skola. I det sistnämnda exemplet gavs kamratrelationerna en roll i sig själva som orsak till andra problem som vantrivsel eller skolsvårigheter.

Ett annat tema gäller barn som är särskilt aggressiva mot sina kamrater eller barn som är särskilt utsatta, det vill säga tyranner respektive hackkycklingar. Docent Bernhard Tarschys uppehöll sig 1955 vid "stridslystna barn" och hävdade att dessa "i sju fall av tio [är] hårt hållna i hemmet, vanda vid hårdhänthet och auktoritet, som de besvarar med aggressivt uppträdande i kamratkretsen".¹⁹ Han förlade alltså en orsak till barns aggressiva beteende mot sina kamrater till hemmet på ett liknande sätt som Mannheimer gjorde när det gällde ett drabbat barn. Tarschys menade att det inte var bra med överkrav på barnen och att man som förälder eller lärare först och främst borde försöka förstå orsakerna till ett oönskat beteende.²⁰ Även andra påpekade vikten av att inte ensidigt fördöma utan att söka orsaker till oönskade beteenden. Man talade om att försöka finna orsaker bakom aggressiva beteenden och att visa förståelse för och ge stöd till barn som betedde sig illa.²¹

Hackkycklingar nämndes inte ofta i tidskriften före 1970.²² I en artikel 1967 kommenterade dock psykologen Sigurd Dvoretzky den samtida ambitionen att sammanföra alla elever i samma ålder i skolklassen. Han

18. Elis G. Regnér, "Svårigheter i de högre skolorna", *Barn* 1952:5 s. 12–13.

19. *Ibid.* s. 16.

20. Bernhard Tarschys, "Att tala till rätta", *Barn* 1955:7 s. 12–17.

21. Bertil Söderling, "Vi kan leva bättre tillsammans", *Barn* 1956:5 s. 10–11; Stig Hamfors, "Den spännande lekkamraten", *Barn* 1964:1-2 s. 39–43; Inga-Greta Agrell, "Försvarsadvokater för barnen", *Barn* 1964:1-2 s. 32–35; Ingrid Sjöstrand, "Odrägliga ungar", *Barn* 1964:6 s. 30–31 samt 44–45, citatet från s. 45; Stina Hammar, "När barn leker krig", *Barn* 1968:6 s. 9–13, citatet från s. 13.

22. Att "hackkyckling" som term generellt ändå ofta användes, och kanske var mest vanlig, för att tala om barn som var utsatta och utanför kamratgrupperna argumenteras för i Anna Larsson, "Mobbningsbegreppets uppkomst och förhistoria: en begreppshistorisk analys", *Pedagogisk forskning i Sverige* 13:2 (2008) s. 19–36. Om hackkyckling och mobbning som metaforer se Anna Larsson, "Fåglar i klassrummet: mobbning och hackordning som gränsöverskridande metaforer", i Bosse Sundin & Maria Göransdotter (red.), *Mångsysslare och gränsöverskridare: 13 uppsatser i idehistoria* (Umeå 2008) s. 23–38.

uttryckte sin oro för att en långtgående integration kunde skapa problem som att "icke avvikande barn ofta använder de på olika sätt handikappade barnen som hackkycklingar".²³ Dvoretzky kopplade alltså samman avvikelse och hackkycklingskap.

När Nina Skoglund 1968 berättade om sin vardag som skolvärdinna kommenterade hon hackkycklingsproblematiken:

I korridorer och på skolgården är jag ofta för att se till hur barnen har det. Det kan vara svårt att anpassa sig till kamraterna, inte minst den allra första skolterminen. Den som inte är tillräckligt "tuff" blir kanske en hackkyckling. Det gäller att se och höra så mycket som möjligt, medan man går runt och pratar med barnen.²⁴

Det slags blick som Skoglund uttryckte här, att se hur barnen hade det konkret utanför själva klassrummet, hade dock generellt sett inte någon stor plats i artikelinnehållet under tidskriftens första decennier.

Uppfostringsfrågor fick generellt sett stort utrymme i tidskriften *Barn* under perioden fram till 1970 och diskuterades också när det gällde kamratrelationer.²⁵ Märta Jansson diskuterade till exempel i ett par artiklar i mitten av 1950-talet uppfostran till hänsyn med exempel från syskonbråk och barnkalas. Det är viktigt att börja tidigt med att uppmuntra all vänlighet, menade Jansson, och att uppmuntra den sida i människans natur som vill vara god och göra andra lyckliga.²⁶

Som vi tidigare sett hävdade Mannheimer att föräldrar måste låta sina barn klarar upp konflikter och slagsmål själva.²⁷ Andra skribenter hävdade, å andra sidan, att föräldrarna aktivt måste hjälpa barnen att lösa konflikterna. Birgitta Olofsson skrev till exempel 1964 att barn ofta hade svårt att komma överens och att de behövde läras att samsas. Hon påpekade att i skolorna fick barnen vänja sig vid att arbeta tillsammans i grupp men hon uttryckte en oro för att de lämnades alltför mycket åt sig själva på

23. Sigurd Dvoretzky, "Måste alla barn gå i normalklass?", *Barn* 1967:1 s. 9–14, citerat från s. 12.

24. Nina Skoglund, "Skolvärdinnan", *Barn* 1968:7 s. 28–29, citerat från s. 29.

25. Av utrymmesskäl tar jag inte upp uppfostringsfrågor knutna till syskonbråk och svartsjuka mellan syskon eller direkt undervisningsanknuten kamratskapsfostran.

26. Märta Jansson, "Barn och hänsyn", *Barn* 1955:6 s. 15–16 och Märta Jansson, "Den svåra konsten att umgås", *Barn* 1956:6 s. 22–23. Se även Vincent Sterner, "Om någon slår dig...", *Barn* 1953:3 s. 20–21.

27. Mannheimer (1955) s. 11.

rasterna.²⁸ Barnpsykologen Inga Gustafsson uttryckte 1964 en liknande uppfattning: att umgås med andra "mjukt och konfliktfritt" var en "stor och svår konst som kräver stor mognad och mycken övning", menade hon.²⁹

I tidskriftstexterna förekommer uppmaningen om att visa tolerans mot barn som är på ett eller annat sätt annorlunda eller avvikande.³⁰ Från mitten av 1960-talet kopplades uppmaningarna om ökad tolerans ofta till frågan om integration av handikappade barn i skolan. År 1965 framhöll till exempel artikelförfattaren Kjersti Matthis att alla måste få vara med i skol- och samhällsgemenskapen. Vuxnas fördomar förs ofta över till barnen, konstaterade hon och framhöll att skolan hade en central roll för att motverka detta.³¹

Målmännens Riksförbunds årliga konferens hade 1968 integrationen av handikappade barn i skolan som övergripande tema. I ett referat från konferensen berättades att enighet rådde om vikten av denna integration. Förbundets viktigaste argument var att "en segregerad uppfostran och undervisning av de handikappade barnen leder till en negativ social värdering av dem och konserverar fördomarna."³² Vid konferensen presenterade förbundet ett särskilt yttrande som framhöll vikten av "att skolan hos eleverna skapar en tolerans gentemot dem som är svagpresterande, utvecklingsstörda eller har andra svårigheter".³³ Toleransfrågan tycks således ha aktualiserats under 1960-talet i och med integrationen av handikappade barn i skolan och de problem som uppstod eller som kunde befaras uppstå i samband med detta.

Under decennierna fram till slutet av 1960-talet kan alltså några teman urskiljas i artiklarna om barns kamratliv. Ett tema är rädsla för kamrater, ett annat handlar om aggressiva barn och hackkycklingar, ett tredje gäller fostran till kamratskap och ett fjärde handlar om tolerans mot det annorlunda.

28. Birgitta Olofsson, "Umgås med barnen", *Barn* 1964:4 s. 30–31, citatet från s. 31.

29. Inga Gustafsson, "Barn i sandlåda", *Barn* 1964:5 s. 20–23, citatet från s. 22.

30. Se t.ex. Regné, "Svåra barn och svåra skolor", *Barn* 1957:3 s. 20–23, 36 samt 38; Fredrik Fränkel, "Se inte annorlunda på barn som är annorlunda", *Barn* 1957:3 s. 12–15, 34 samt 36; Karin Stensland Junker, "Samhällets samvetsbarn", *Barn* 1962:5 s. 10–13; Karin Stensland Junker, "Samhällets samvetsbarn", *Barn* 1962:6 s. 28–31; Inga-Greta Agrell, "Väsentliga normer – och oväsentliga", *Barn* 1964:8 s. 18–22 och Sjöstrand (1964).

31. Kjersti Matthis, "Ingen ska vara utanför", *Barn* 1965:4 s. 19–22.

32. Margaretha Edgardh, "I samverkan för barn med svårigheter: sammanfattning av en konferens", *Barn* 1968:8 s. 9–13, citatet från s. 10.

33. "Hem och skola-rörelsen och de handikappade", *Barn* 1968:8 s. 13–14, citatet från s. 14.

Som vi har sett byggde de flesta tankar om hur missförhållanden i barns kamratliv skulle åtgärdas på idén att det individuella barnet behövde stärkas, läras, bättre uppfostras eller bättre förstås av föräldrar och/eller lärare. Det dominerande förhållningssättet kan kallas psykologiskt också i meningen att det fanns en tydlig strävan och uppmaning att inte moralisera utan att söka orsaker bakom barns beteenden. Det fanns också en uttalad motvilja mot att fördöma även destruktiva eller oönskade beteenden.³⁴

Dåligt fungerande kamratrelationer förstods alltså främst som en individrelaterad fråga, något som också syns i andra samtida källor.³⁵ Men det förekom också uttalanden som lade tyngdpunkten mindre på den enskilde individen. Även om ordet "elevkultur" inte användes, kan man säga att det fanns tecken på att detta började uppmärksammas. Vi har sett hur somliga skribenter specifikt kommenterade hur eleverna hade det och vad de gjorde på raster och i korridorer. Ibland syns en oro för att eleverna inte alltid klarade av samvaron när de lämnades åt sig själva och ingen vuxen fanns i närheten. Ett exempel på detta ger Jacob Palme då han i en artikel 1966 kritiserade traditionen med skändningar av nya elever vid svenska läroverk.³⁶

Vidare framkom under perioden uppfattningar om att skolans värld som en följd av samhällsförändringar och skolreformer blivit mer socialt svårhanterlig. För att hantera de problem som följde med förändringarna efterfrågades fler skolkuratorer och andra elevvårdsexperter och önskemål om en utökad elevvård framfördes ofta.³⁷

Artiklar om skolbarns kamratliv är emellertid tämligen sällsynta och frågan kan beskrivas som perifer i tidskriften *Barn* under de första decenniernas utgivning. Detta blir påtagligt i jämförelse med perioden efter 1960-talet, då det tydligt framstår hur fattig tidskriften var under de tidigare decennierna på resonemang kring barns kamratrelationer. Låt mig här också påminna om att Målsmännens Riksförbund år 1969 bytte namn till Riksförbundet Hem och skola (RHS). Utgivningen av *Barn* fortsatte emellertid på samma sätt som tidigare med åtta till nio nummer per år.

34. Detta psykologiska synsätt kopplades ofta samman med ett antiauktoritärt synsätt och ställdes gärna i kontrast till lydtnadskrav och auktoritära uppfostringsmetoder. De två synsätt som här kommer till uttryck har ofta diskuterats i utbildningshistorisk forskning; för en sammanfattning se Jonas Qvarsebo, *Skolbarnets fostran: enhetsskolan, agan och politiken om barnet 1946–1962* (Linköping 2006).

35. Larsson, "Mobbningsbegreppets uppkomst och förhistoria" (2008) s. 28–31.

36. Jacob Palme, "Skändningarna skamfläck för skolan", *Barn* 1966:2 s. 28–30, citatet från s. 29.

37. Bland många exempel, se t.ex. Regnér, "Svåra barn och svåra skolor" (1957), och Tage Ljungblad, "Skolans sociala fostran", *Barn* 1968:4 s. 35–36.

Mobbning: ett nytt problem från 1969

I nummer 9 1969 berättades i en notis att en rad organisationer, däribland Riksförbundet Hem och skola, lämnat in en skrivelse till utbildningsdepartementet där man uppmärksammade problem i barns behandling av varandra i skolan och efterfrågade forskning, information, undervisning och "praktisk toleransträning". Här uppmärksammades alltså barns kamratrelationer och dessas betydelse så starkt att man i RHS och i andra organisationer ansåg det behövt med aktiva insatser från utbildningsdepartementets sida.

Just i denna notis dyker också ordet "mobbing" upp för första gången i tidskriften *Barn*. Företeelsen presenterades så här:

Det händer alltför ofta att barn utsätts för trakasserier av jämnåriga kamrater i skolan eller på lekplatsen. Och de behöver inte avvika särskilt mycket från de andra för att utses till "hackkycklingar". De är kanske lite tjocka, skelögda eller rödhåriga. De kanske stammar eller har en främmande dialekt.

Utsatta är också zigenarbarn, invandrarbarn och barn som tillhör andra minoriteter. Till riskgrupperna hör även barn med olika handikapp.

Livet kan bli outhärdligt för de här barnen. Dagligen blir de tråkade och plågade. De utsätts för "mobbing" som det nya ordet heter.³⁸

Introduktionen av termen "mobbing" symboliserar ett förändrat synsätt på betydelsen av barns kamratliv. Termen hade introducerats av läkaren och debattören Peter Paul Heinemann i slutet av 1969. Han såg mobbningsbeteenden som ett slags förstadium till folkmord och apartheid och ansåg att en orsak var det industrialiserade samhällets storskaliga miljöer.³⁹ En annan orsak, som Heinemann extraherat ur Konrad Lorenz etologiska teorier, var en biologiskt grundad aggression hos människor i grupp.⁴⁰ Den nya termen och förklaringarna till fenomenet fick snabbt stor medial spridning.⁴¹ RHS

38. "Skolan måste träna i tolerans", *Barn* 1969:9 s. 6.

39. Peter Paul Heinemann, "Apartheid", *Liberal debatt* 1969:2 s. 3–14.

40. Se Konrad Lorenz, *Aggression: dess bakgrund och natur* (Stockholm 1967).

41. Olav Panelius & Torsten Steinby, *Svenska modeord* (Lund 1970); Larsson, "Mobbningsbegräppets uppkomst och förhistoria" (2008); Larsson, "Fåglar i klassrummet" (2008); Ola Agevall, *The career of mobbing: emergence, transformation, and utilisation of a new concept* (Växjö 2008); Ola Agevall "Mobbing, interaktion och meningsproduktion: lokala kulturer, individuella trakasserier och kategoriell utslutning", i Mikael Carleheden, Rolf Lidskog & Christine Roman (red.), *Social interaktion: förutsättningar och former* (Malmö 2007) s. 164–188.

var synnerligen raska i att snappa upp det nya begreppet och presenterade det alltså i 1969 års sista nummer av *Barn*.

När man studerar årgången 1970 blir det tydligt att kamratrelationer nått en helt ny nivå av uppmärksamhet. Det är påtagligt hur det nya ordet bidrog till denna uppmärksamhet. Inte mindre än åtta artiklar under 1970 tog upp kamratproblem, och sju av dessa använde termen "mobbing" och relaterade den till alla möjliga sammanhang. I en artikel som handlade om stress påpekades att kamratgruppen var ett socialt sammanhang som kunde vara stressande för barn. Att jobba mot stress kunde därför också motverka mobbing, hävdade författaren.⁴² En annan notis handlade om en skola där man infört TV-övervakning. Rektorn motiverade detta bland annat med kommentaren: "Sedan måste vi också skydda de svaga eleverna för mobbing."⁴³ En artikel tog upp frågan om invandrarbarns situation i skolan. Vad gällde deras kamratrelationer hävdade författaren att de, bland annat av språkskäl, ofta var ensamma och ofta utsattes för mobbing.⁴⁴

I nummer 9 1970 refererades en debatt om mobbing som på initiativ av Invandrarkvinnornas förening anordnats av Rädda Barnen och som letts av utbildningsminister Ingvar Carlsson, vilket indikerar den tyngd som mobbningsfrågan gavs.⁴⁵ I samma nummer presenterades några av årets nya barnböcker, där årets tema sades vara mobbing.⁴⁶

Likaså under åren 1971, 1972 och 1973 fick mobbningsproblemet stor uppmärksamhet i *Barn*.⁴⁷ I rubriker såväl som artikelinnehåll syns hur man i slutet av 1972 ersatte termformen "mobbing", som användes i debatten de första åren, med den försvenskade formen "mobbning". I och med detta följde man den nya rekommendation som Nämnden för svensk språkvård utfärdat.⁴⁸

42. Jan Fröberg, "Stress är inte bara att ha bråttom", *Barn* 1970:3 s. 9-13.

43. "TV-bevakning på skolgården", *Barn* 1970:5 s. 45-46.

44. Ingrid Schöier, "Skynda på - det kan gälla livet", *Barn* 1970:8 s. 37-38.

45. "Ansvar för mobbing", *Barn* 1970:9 s. 5.

46. Ying Toijer Nilsson, "Mobbing kallas det", *Barn* 1970:9 s. 32-35. Se även Anne-Marie Johnsson, "När Hasse blev poppis i klassen", *Barn* 1970:2 s. 24-26 samt 45-46 och Birgitta Olofsson, "När barn deppar", *Barn* 1970:8 s. 19-22. Den sistnämnda använde inte termen mobbing men nämnde att deprimerade barn kunde ha kamratproblem och kanske vara utstötta eller retade.

47. Se t.ex. "Mitt barn blev mobbat", *Barn* 1971:2 s. 9-13; Margaretha Edgardh, "Boken om mobbing", *Barn* 1972:5 s. 46; "Den stora kampanjen mot mobbing", *Barn* 1972:7 s. 39; "Pjäns om mobbing", *Barn* 1972:8 s. 7; Kjell Thorén, "Handelsresande i mobbing", *Barn* 1972:8 s. 45; "Dans mot mobbing", *Barn* 1973:1 s. 7; "Två åtgärder mot mobbing", *Barn* 1973:1 s. 45; "Mot mobbing", *Barn* 1973:3 s. 42.

48. Agevall (2008) s. 10.

I början av 1970-talet fick alltså barns kamratrelationer en stor uppmärksamhet i tidskriften och det är tydligt att den nya termen mobbning hade en stor betydelse här. Termen tycks ha satt ord på ett problem i barns sociala samspel, ett problem som många kände till och som det med den nya termen blev lättare att tala om. I flera fall påpekades risken för mobbning av handikappade barn eller invandrarbarn i skolan. I "Klasskamrat utan armar" undrade artikelförfattaren "Hur oerhört måste ett handikapp vara för att kväva alla lustar till mobbing?"⁴⁹

Psykologen Gunnar Vilson tog upp frågan om avvikelsen hos den mobbningsdrabbade i sin artikel "Vad mobbing är för något" från 1971. Efter definitionen "[m]obbing betyder att en grupp människor ger sig på en ensam människa, som är olik de andra", framhöll Vilson att mobbning inte bara förekom bland barn utan överallt i samhället.⁵⁰ "Det märkliga är att den som blir mobbad faktiskt inte utgör något verkligt hot mot gruppen. Han är bara annorlunda", skrev Vilson. Genom att exemplifiera vad avvikelsen kunde bestå av, visade han att det var helt olika saker som kunde läggas till grund för mobbning:

att inte följa klädmotet, att vara utlänning eller zigenare osv, att tala ett annat språk, att tala svenska dåligt, att inte kunna inne-språket, att vara ovanligt tyst, att ha rött hår, fräknar el dyl, att ha ett fysiskt handikapp, att vara blyg, rädd för att göra saker och ting, att vara nykomling t ex i klassen.⁵¹

Det räckte emellertid inte med att någon var annorlunda, hävdade Vilson, utan det måste också skapas aggression i gruppen. Här ser vi alltså Vilson anknyta till Heinemanns gruppaggressionstes. Aggressionen kunde ligga i omständigheter eller i en enskild person, kunde komma av allmän tristess, irritation eller motgångar. Ett sätt att reagera på tristess var att provocera fram spänning, till exempel genom att skapa en hackkyckling och börja småirritera honom och sedan stegra trakasserierna. Då stegrades också gemenskaps känslan i gruppen. En del elever drogs ständigt in i

49. Tosca, "Klasskamrat utan armar", *Barn* 1971:3 s. 29–31 samt 45, citatet från s. 29. Se även Margaretha Edgardh, "Möte med invandrare", *Barn* 1972:4 s. 46; Kaisa Laington, "Bäddat för mobbning", *Barn* 1972:8 s. 31–32 samt 44 och Helfrid Fundelius fiktiva berättelse "Hon var ganska lik de andra i sjuan Ylva", *Barn* 1973:7 s. 27–28.

50. Gunnar Vilson, "Vad mobbing är för något", *Barn* 1971:6 s. 25–27, citatet på s. 25.

51. *Ibid.* s. 26.

aggressiva handlingar, de var otrygga och rädda kanske på grund av hem- eller uppväxtförhållanden. Somliga barn med "kronisk aggressivitet" kunde bli mobbningens ledare.

Som vi ser lyfte Vilson fram orsaker till mobbningsproblem av många olika slag. Det är emellertid en tydlig uppfattning såväl hos Vilson som i tidigare nämnda texter att mobbning antogs drabba avvikande elever. I jämförelse med 1960-talet fokuserades det ändå mindre på invandrabarn eller handikappade barn i början av 1970-talet. Den tidigare vanligt förekommande tanken att barns kamratproblem främst orsakades av mammans, eller familjens, felaktiga uppfostran var klart mindre framträdande på 1970-talet. Något som nu seglade upp som en central förklaringsgrund, och det som man oftast diskuterade som orsak till mobbning, var skolmiljön.

När en anonym mamma berättade om sin dotter som blev mobbad kopplade hon det till att omvårdnad och tillsyn av barnen i högre grad än tidigare låg på samhället. Men i de nya storstadsförorterna och i de stora skolorna var tillsynen otillräcklig vilket gjorde att barnen levde i ett "ingenmansland".⁵² På dotterns skola hade en lärare tillsyn över de 300 barnen på rasterna liksom i matsalen. Uppfattningen att stora städer och stora skolor var problematiska var vanligt förekommande, liksom att rasterna kunde vara riskabla.

På ett liknande sätt hävdades i en notis 1971 att det moderna samhällets förstäder var problematiska och ledde till mer aggressivitet och mobbning hos barn.⁵³ År 1972 refererades en rapport från ett inspektörsuppdrag där såväl lärare som elever hävdade att stora skolenheter hade stora nackdelar såsom "sämre trivsel, mer pennialism och busliv, sämre mänskliga kontakter etc".⁵⁴ Ännu en notis berättade om en antimobbingkommitté i Täby som hade till uppgift att kartlägga mobbningsproblem vid kommunens skolor och som bland annat hade kommit fram till att mobbandet "ökar kvadratisk i proportion till skolans storlek och asfaltens omfång".⁵⁵ Stora städer, stora skolor och stora klasser ansågs främja mobbning.⁵⁶ Vidare

52. "Mitt barn blev mobbat", *Barn* 1971:2 s. 9-13, citatet på s. 12.

53. "Stress hos barn", *Barn* 1971:6 s. 37.

54. "Stoppa storskolor!", *Barn* 1972:3 s. 40.

55. "Antimobbingkommitté i Täby", *Barn* 1972:5 s. 44-45, citatet på s. 44.

56. Hans Åberg, "Mindre klasser möjliga", *Barn* 1973:5 s. 14-16 samt 47, citatet från s. 16.

uppmärksammades skoltoaletterna som problematiska, liksom skolgården och rasterna.⁵⁷ Barns rädsla i skolmiljöerna poängterades ofta.⁵⁸

I tidskriftens artiklar finner man här och där explicita idéer om hur problematiska kamratrelationsfrågor som mobbning skulle motverkas. Övervakning, ökad stimulans på rasterna, diskussion med barnen så att de bättre förstod grupprocesser och mer kunde leva sig in en utsatts situation var idéer som uttrycktes.⁵⁹ Mer direkt ingripande var den metod som Anatol Pikas redogjorde för i en artikel från 1975. Hans samtalsmetod för att möta och bekämpa pågående mobbning sades ha visat sig fungera ”i nära nog 100 procent av de vanliga mobbningsfallen”.⁶⁰

Det berättades också om exempel på olika förslag på eller beslut om åtgärder hämtade från olika skolor och kommuner. Förbättringar av den konkreta, fysiska skolmiljön var den mest föreslagna åtgärden men det förekom också andra idéer. Enskede rektorsområde beslutade om två åtgärder mot mobbning: fostran till hövlighet och att engagera vuxna i arbetet bland barn och unga.⁶¹ En lärare i dans som fritt valt arbete förespråkade sitt ämne som förebyggande åtgärd: ”Man mobbar inte en kamrat som man dansat med dagen innan.”⁶² I Täby föreslogs ett program med mobbningsinformation med start på lågstadiet, skolvård hela dagen till hjälp för barnen, faddersystem för invandrarfamiljer och ett utvidgat föräldrasamarbete.⁶³

Ytterligare ett förslag till åtgärd utgjordes av tanken att införa samlevnads kunskap som ett nytt skolämne. RHS förespråkade ett sådant ämne men det förekom även skeptiska röster.⁶⁴ Ett annat slags åtgärd var den stora informationskampanj som RHS startade 1972. Hem och skola-möten hölls om mobbning, föreläsningar gavs och konferenser anordnades, och

57. Anna-Lena Wik-Thorsell, ”Det luktar i skolan: gör något åt toaletterna”, *Barn* 1974:1 s. 21–23; Gunnar Vilson (1971) s. 25–27, ”Vuxna på skolgården”, *Barn* 1972:4 s. 42; Inga-Lill Johansson, ”Lyckliga barn, glada föräldrar, nöjda lärare på skolgården”, *Barn* 1973:7 s. 9–11.

58. Louise Ricklander, ”En stor kamrat att hålla i handen”, *Barn* 1976:2 s. 15–18; Anne-Marie Wredlund, ”Min dag i skolan”, *Barn* 1972:1 s. 29–31; ”Vad barn är rädda för”, *Barn* 1972:1 s. 44; Helfrid Fundelius, ”Gabriella eller fallet med flickan som vägrade gå till skolan”, *Barn* 1973:1 s. 24–27.

59. Vilson (1971) s. 26.

60. Anatol Pikas, ”Så stoppar vi mobbning”, *Barn* 1975:3 s. 6–10, citatet från s. 9. Pikas har senare kallat sin metod för ”The common concern method for the treatment of mobbing”, i Erling Roland & Elaine Munthe (red.), *Bullying: an international perspective* (London 1989) s. 91–104.

61. ”Två åtgärder mot mobbning”, *Barn* 1973:1 s. 45.

62. Stig Lindstedt, ”Dans mot mobbning”, *Barn* 1973:1 s. 7.

63. ”Antimobbningkommitté i Täby”, *Barn* 1972:5 s. 44–45.

64. ”Samlevnads kunskap”, *Barn* 1970:3 s. 3; ”Mitt barn blev mobbat”, *Barn* 1971:2 s. 12.

intresset och gensvaret var mycket stort.⁶⁵ RHS samarbetade med elevförbundet, som också inlett en kampanj mot mobbning, och arbetet beskrevs som framgångsrikt: "Projektet har mottagits med stort bifall både utom och inom organisationen. Inget tidigare uppprop har mötts med sådant engagemang och sådan uppslutning. Förbundet avser arbeta vidare med upplysningsverksamheten kring samlevnads- och miljöfrågor för att skapa en tryggare uppväxtmiljö för alla unga."⁶⁶ Kampanjen förlängdes till läsåret 1973/74 och tidskriften framhöll att "kampanjen mot mobbning varit och är Hem och Skolas hittills största insats och att den visat sig ha en stark genomslagskraft."⁶⁷

Synsättsförändringar över tid

I artiklarna om skolbarns kamratrelationer i *Barn* framträder alltså ett antal förändringar över tid. Under den tidiga perioden syntes ofta uppmaningar till föräldrar att betrakta barns beteenden med förståelse i stället för fördömande, det vill säga med ett psykologiskt i stället för ett moraliskt synsätt. Detta var en aktuell idébrytning i dåtidens uppfostringsdebatt. En sådan diskussion fanns emellertid inte efter 1970. Det förefaller troligt att ett förstående synsätt då uppfattades som självklart och att frågan därmed inte längre var aktuell för debatt.

En annan förändring som kan noteras är att de individrelaterade förklaringarna till kamratproblem, som dominerade under perioden före 1970 senare kompletterades med fler och andra typer av förklaringar. Särskilt vanligt blev det att förklara alla möjliga skolrelaterade problem, även kamratproblem, med en dålig (fysisk) skolmiljö. Också storstadsmiljön i vidare bemärkelse ansågs skapa problem för barn och skola. Efter 1970 försvann nästan helt den benägenhet som tidigare varit stark att förlägga orsaken till barns problem i moderns agerande.

Med förändrade förklaringsmodeller blev andra åtgärder aktuella för att komma till rätta med problematiska kamratrelationer. Utbyggd elevvård efterfrågades under hela perioden, men tanken att det drabbade barnet (eller modern) behövde stärkas i sin personlighet kompletterades med

65. "Mobbning-kväll i Stockholm", *Barn* 1972:7 s. 37; Kjell Thorén, "Handelsresande i mobbning", *Barn* 1973:2 s. 45; Ian de Lambert-Sarrazin, "Sist", *Barn* 1973:3 s. 46; "Den stora kampanjen mot mobbning", *Barn* 1972:7 s. 39; "Mobbning", *Barn* 1973:3 s. 42.

66. "Kampanj med framgång", *Barn* 1973:5 s. 37.

67. "Kampanjen mot mobbning går vidare", *Barn* 1974:1 s. 41. Se även "Succé", *Barn* 1974:5 s. 45 och Ian de Lambert-Sarrazin, "Hem och skola-konferens om mobbning", *Barn* 1974:8 s. 45-46.

mer eller mindre konkreta idéer: ökad insikt om det egna agerandet hos eleverna, ökad vuxennärvaro, ökad övervakning, ökad information och mer kommunikationsträning, till exempel genom dans och samlevnads-kunskap, ökad kontakt mellan hem och skola och kampanjmässig informations-spridning.

En förändring av ett helt annat slag gäller vilka röster som kom till tals i tidskriften. Det är påtagligt att "vanliga" föräldrars, men också elevers, röster fick komma till uttryck mycket mer på 1970-talet jämfört med tidigare decennier. Detta syns på olika sätt. Barns brev publicerades, som till exempel 1973, då en elvaåring framförde sin syn på hur mobbning borde bemötas.⁶⁸ Elever förekom som författare till fiktiva texter, som till exempel en berättelse 1976 i vilken författaren Eva, 15 år, lyfte fram kamratrelationernas betydelse.⁶⁹ Vidare publicerades berättelser som var skrivna av vuxna författare men som uppvisade ett starkt framträdande elevperspektiv.⁷⁰ Innebörden av detta är att expertrösterna, som tidigare dominerat i och med att artikelförfattarna ofta var professionella företrädare för skilda medicinska, psykologiska och pedagogiska områden, fick betydligt mindre utrymme. En ytterligare aspekt är att nya skrivsätt och tilltal tillkom i artikelmaterialen.

Förändringen gällande vilka röster som kom till tals i tidskriften illustreras även av hur förbundet självt beskrev sin tidskrifts uppgift. I första numret 1947 skrev förbundets ordförande att tidskriftens ambition var att vara "en vederhäftig men populärt hållen vägledning för föräldrar och för uppfostrare i allmänhet" med tonvikt på "den psykologiska sidan av uppfostran."⁷¹ I slutnumret från 1998 hävdade förbundets dåvarande ordförande att tidskriften "har haft och spelat en viktig roll i speglandet av skolans värld ur ett barn- och föräldraperspektiv."⁷² Uppgiften hade således förändrats från att handla om upplysning till föräldrar om uppfostran och skola, i stor utsträckning förmedlad av experter, till att vara ett forum för föräldrar där de kunde komma till tals om skolan samt även att ge en röst åt barn.

68. "Vi fick ett brev...", *Barn* 1973:8 s. 27.

69. Eva, "Mona eller en dag på högstadiet", *Barn* 1976:3 s. 20–24.

70. Grethe Lund, "Tre slår den fjärde: fyra ungdomar berättar brottstycken ur sitt liv", *Barn* 1976:3 s. 47–51. Romanen är Inge Krog *Ned med nakken* (Valby 1975), citatet från s. 47–48. Se även Fundelius "Gabriella..." (1973); Fundelius, "Hon var ganska lik..." (1973); Helfrid Fundelius, "Jonas", *Barn* 1973:8 s. 18–23; Helfrid Fundelius, "Den sanna berättelsen om Pekka", *Barn* 1974:2 s. 24–26; Helfrid Fundelius, "Gnidén: ett nytt fall ur verkligheten", *Barn* 1974:8 s. 29–31.

71. Wahlund (1947) s. 1.

72. Lars H. Gustafsson, "Det här är sista numret av tidningen Barn", *Barn* 1998:5 s. 3.

Den mest slående förändringen, och som också kan relateras till många av de aspekter som redan nämnts, är emellertid att intresset för kamratrelationer i tidskriften *Barn* blev mycket större efter 1970 än det varit tidigare. Bakom detta låg till stor del uppmärksamheten kring mobbningsproblem. Följer man tidskriftens innehåll framåt i tiden finner man att intresset åter sjönk under de sista 1970-talsåren. Från 1977 till 1984 handlade högst en artikel per år om kamratrelationer och mobbningsfrågan fick relativt lite utrymme.⁷³ Ett undantag är emellertid ett nummer från 1980 som hade ett tema med flera artiklar om våld i skolan.⁷⁴

I mitten av 1980-talet ökade intresset igen för mobbningsproblem. Från 1985 och fram till sista årgången 1998 innehåller årgångarna någonstans mellan en och fem artiklar om mobbning med toppar i mitten av 1980-talet och under första hälften av 1990-talet. Mobbningsproblem började alltså diskuteras kring 1970 varefter debatten aldrig helt tystnade men över åren varierade i intensitet. Här vill jag nu lite närmare diskutera omsvängningen kring 1970 i synen på kamratrelationerna.

Problematisering, agenda-setting och medial panik

Att utrymmet för texter om kamratrelationer varierar beror alltså till stor del på mobbningsfrågornas utrymme. Man kan säga att problematiseringen av barns kamratliv tog form och fick sitt uttryck i mobbningsdebatten. Med mobbningsdiskussionens uppkomst riktades intresset mot barns kamratrelationer och i synnerhet dess missförhållanden. Det är uppenbart att problemformuleringen hade stor betydelse. Med ordet "mobbning" riktades blickarna mot ett fenomen som många uppenbarligen var bekanta

73. I Paula de Mas artikel "Inte få vara med", *Barn* 1977:1 s. 30–31, uppmärksammades de barn som inte riktigt fick vara med, de som var "det tredje barnet" tillsammans med ett bästispar. I "Här går utvecklingsstörd i vanlig klass" i *Barn* 1979:1 s. 32–36, berättades om den oro som mamman kände för att pojken skulle bli mobbad men kamraterna visade sig mycket vänliga och hjälpsamma gentemot den utvecklingsstörde eleven. I "Professor föreslår lag mot mobbning", *Barn* 1981:4, refererade Carl Isaksson Dan Olweus forskning om mobbare och hackkycklingar och hans förslag om en lag mot mobbning. En lag skulle, enligt Olweus, tvinga fram åtgärder och påverka den allmänna opinionen. Under rubriken "Inte bjuden" i *Barn* 1982:4 s. 18–21, berättade Margareta Tapper om ledna elever i årskurs två som inte blivit bjudna på klasskompisens kalas. I årgång 1984 berättades om ett arbete i klasser med att öka förståelse för hur det var att inte kunna språket som en metod att bearbeta mobbning och rasism, se Gunilla Söderholm, "Mot mobbning och rasism" *Barn* 1984:1, s. 28–33.

74. Birgitta Strömbom, "Vem bestämmer i klassen?", *Barn* 1980:8 s. 6–19; Irma Wright, "Varför bråkar Johan o. Lars", *Barn* 1980:8 s. 20–24; Marianne Svanborg och Irma Wright, "Ett program mot våld", *Barn* 1980:8 s. 25; Marianne Svanborg, "Symptomet våld", *Barn* 1980:8 s. 26–31 samt Elsie Larsson, "Hur jag ser på saken som förälder", *Barn* 1980:8 s. 32–35 samt 45.

med: skolbarn som i grupp gav sig på ett enskilt barn. Den nya termen förefaller ha knutit ihop ett antal fenomen – vissa bråk på skolgården, att vissa barn var retade hackkycklingar, att somliga tyranniserade andra eller visade översittarfasoner – till en gemensam kategori. Genom mobbningsbegreppet kunde ett antal åtskilda ”problemöar” i stället uppfattas som tillhörande en sammanhängande ”problemkontinent” relaterad till barns kamratliv.⁷⁵ Som sociologen Ola Agevall visat, uppmärksammades detta redan i samtiden.⁷⁶

Det krävs en problematisering för att en företeelse ska uppfattas som ett problem i stället för bara en omständighet eller ett objektivt tillstånd. Sociala problem eller samhällsproblem etableras som sådana, ofta i konkurrens med andra uppfattningar, vid en viss tid.⁷⁷ Ett annat sätt att uttrycka detta är i termer av *agenda-setting*, det vill säga att fokusera på hur en företeelse etableras på den politiska eller mediala agendan.⁷⁸ Det är tydligt att barns kamratliv i skolan blev en aktuell fråga kring 1970 i och med att mobbning formulerades som ett problem.⁷⁹ Med hjälp av den nya termen etablerades skolbarns problematiska kamratrelationer på den

75. På detta sätt intensifierades uppmärksamheten på miljöproblem under 1960-talet enligt Jan Thelander & Lars J. Lundgren, *Nedräkning pågår: hur upptäckts miljöproblem? vad händer sen?* (Stockholm 1989) s. 31.

76. I *The Career of mobbing* (2008) s. 14f., lyfter Ola Agevall fram ett antal källor från tidigt 1970-tal som ser mobbningsbegreppet som en kategoribenämning.

77. Detta är grundtanken i det socialkonstruktionistiska perspektivet på sociala problem, se t.ex. Malcolm Spector & John I. Kitsuse, ”Social problems: a reformulation”, *Social problems* 21:2 (1973) s. 145–159; des., *Constructing social problems* (Menlo Park 1977); Sven-Åke Lindgren, *Den hotfulla njutningen: att etablera drogbruk som samhällsproblem 1890–1970* (Stockholm/Stehag 1993); Joel Best (red.), *Troubling children: studies of children and social problems* (New York 1994); Donileen R. Loseke, *Thinking about social problems: an introduction to constructionist perspectives* (New York 2003); Anna Larsson, ”Mobbning: ett socialt problem i tiden”, i *Texter till Thomas* (Stockholm 2008) s. 94–109. Se även Anna Meeuwisse & Hans Swärd (red.), *Perspektiv på sociala problem* (Stockholm 2002).

78. Deborah A. Stone, ”Casual stories and the formation of policy agendas”, *Political science quarterly* 104:2 (1989) s. 281–300; John W. Kingdon, *Agendas, alternatives, and public policies* (New York 1995); James W. Dearing, & Everett M. Rogers, *Agenda-setting* (Thousand Oaks 1996); Helena Blomberg, Christian Kroll, Tommy Lundström & Hans Swärd (red.), *Sociala problem och socialpolitik i massmedier* (Lund 2004).

79. Det var säkerligen problematiskt att vara drabbad av en grupp skolkamraters fysiska eller psykiska angrepp även innan 1970. Men det som hände, var att företeelsen gick från att uppfattas som ett individuellt problem till ett problem för skolan eller samhällen, det vill säga ett socialt problem. Detta handlar om frågan om för vem mobbning anses problematiskt, jfr Lindgren (1993) s. 38–39.

mediala agendan, och så småningom även på den vetenskapliga respektive skolpolitiska agendan.⁸⁰

Ett annat sätt att begreppsliggöra medialt burna problemformuleringar och debatter är att använda termen moralisk panik.⁸¹ Det är tydligt att mobbningsdebattens uppkomst skapade en slags moralisk panik kring barns kamratliv. Begreppet moralisk panik har förvisso konnotationer av överdriven oro och bristande realism som riskerar att förlöjliga aktörerna.⁸² Begreppet kan emellertid synliggöra vidare problemkomplex i samtiden, kanske tydligare om man i stället använder termen medial panik.⁸³ Man kan också, som utbildningshistorikern Ning de Coninck-Smith gör, tala om att panikerna efterlämnar arv av olika slag.⁸⁴ Den mediala paniken över mobbning skapade ett intellektuellt arv med begreppet, olika förklaringsmodeller och så småningom ett forskningsområde. Den efterlämnade också ett arv av institutionellt och professionellt slag i och med att uppgiften att hantera mobbningsproblem i skolan formaliserades i policyplaner och lagstiftning och hamnade under olika professionella gruppers ansvarsområden.

Att mobbningsdebatten innebar att barns kamratrelationer problematiserades, är uppenbart. Detta innebar vidare, inte bara att barns kamratliv började anses viktigt, utan också att tänkande kring kamratlivet förändrades innehållsligt. Exempelvis har vi sett hur mobbning i artiklarna i tidskriften *Barn* kopplades samman med olika slags frågor som tidigare knappast alls uppfattats som att ha med barns kamratrelationer att göra. Således är begreppet mobbning, liksom begrepp generellt, att uppfatta som både ett uttryck för en förändring och en förändringsfaktor, både ett symptom på något och något som i sig självt påverkar utvecklingen.⁸⁵

80. Agevall (2008). Se även Skolverkets kunskapsöversikt *På tal om mobbning – och det som görs* (Stockholm 2009).

81. Begreppet myntades av Stanley Cohen i början av 1970-talet och har sedan dess kommit i flitig användning i bland annat sociologisk och utbildningshistorisk forskning, Stanley Cohen, *Folk devils and moral panics* (London, 1972); Stanley Cohen, "Moral panics and folk concepts", *Paedagogica historica* 35:3 (1999) s. 585–591.

82. Ning de Coninck-Smith, "Introduction", *Paedagogica historica* 35:3 (1999) s. 581–583; Janet Suler & Roger Openshaw, "When is a moral panic not a moral panic? Some difficulties in utilising the theory of moral panic in educational history", *History of education review*, 21:1 (1992) s. 19–28.

83. Kirsten Drotner, "Dangerous media? Panic discourses and dilemmas of modernity", *Paedagogica historica* 35:3 (1999) s. 593–619.

84. Ning de Coninck-Smith, "'Danger is looming here': moral panic and urban children's and youth culture in Denmark 1890–1914", *Paedagogica historica* 35:3 (1999) s. 643–664.

85. Helge Jordheim, "Thinking in convergences: Koselleck on language, history and time", *Ideas in history* 2:3 (2007) s. 65–90.

Värderingsskifte i tid och samhälle

Vad låg då bakom den så påtagliga omsvängningen kring 1970? Här vill jag placera diskussionen om kamratrelationerna i ett vidare samhälleligt och idémässigt sammanhang genom att lyfta fram tre omständigheter som bidrog till den ökade uppmärksamheten på barns kamratliv: skolans förändringar, beteendevetenskapens expansion och förändrade synsätt på barn.

I slutet av 1960-talet var grundskolan införd överallt i landet. Detta innebar att så gott som alla barn mellan sju och femton år gick i en och samma typ av skola.⁸⁶ I grundskolans grundläggande idé, som formulerats av Skolkommissionen på 1940-talet, låg att barn av olika kön, från olika samhällsklasser och med olika typer av begåvning inte skulle differentieras, som i de äldre skolformerna, utan mötas i sammanhållna klasser. Detta ansågs vara en förutsättning för att barnen skulle bli demokratiskt sinnade och skolade i samarbete och för att de som framtida medborgare skulle kunna fungera i och bidra till ett fritt, öppet och inkluderande samhälle.⁸⁷ Under 1960-talet utvecklades integrationstanken så att även barn med särskilda problem, till exempel olika handikapp, skulle ingå i de sammanhållna klasserna. Den ökade invandringen innebar att fler barn med annat modersmål än svenska också skulle integreras i grundskolan. I tidskriftsmaterialet diskuterades frågor kring integrationen av handikappade och invandrare livligt, i synnerhet under 1960-talet. Det är tydligt att livet i skolan av många upplevdes som mer socialt komplext. Sett i ljuset av detta blir det växande intresset för barns kamratliv och beteenden mot varandra fullt begripligt.

Vidare stärktes nya idéer om elevernas roll i undervisningen i klassrummet. I polemik mot en vanligt förekommande undervisning, baserad på en endimensionell kommunikation – monologisk eller enligt ”fråga-svar-metoden” – mellan lärare och elever, hade mer eller mindre radikala skolreformatorer alltsedan 1930-talet förespråkade ökade inslag av kom-

86. För en diskussion om betydelsen av detta se Bengt Sandin, ”Barndomens omvandling – från särart till likhet”, i Gunilla Halldén & Bengt Sandin (red.), *Barnets bästa: en antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisering* (Stockholm/Stehag, 2003) s. 221–240 och Maria Sundkvist, *Klassens klasser: gymnasieföreningar i läroverk och gymnasieskolor 1846–1996* (Stockholm 2006) s. 14.

87. Gunnar Richardson, *Drömmen om en ny skola: idéer och realiteter i svensk skolpolitik 1945–1950* (Göteborg 1983) s. 76–77; Tomas Englund, *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet, kap 5–8* (Uppsala 1986) s. 315; E. Stina Lyon, ”Education for modernity: the impact of american social science on Alva and Gunnar Myrdal and the ‘Swedish model’ of school reform”, *International journal of politics, culture and society* 14:3 (2001) s. 513–537.

munikation mellan eleverna, till exempel i form av grupparbeten. Detta pedagogiska tänkande låg i linje med den strävan till demokratisk och social fostran som var stark i skolretoriken under 1950- och 1960-talen. Elevernas mellanhavanden hade alltså fått en pedagogisk betydelse både i konkreta undervisnings-sammanhang och i föreställningarna om hur ett demokratiskt samhälle skapades och upprätthölls.⁸⁸ Man kan förmodligen hävda, att då barns kamratliv låg helt utanför skolans uppgifter, såg skolan inte övergrepp och missförhållanden. Men då talet om demokrati spreds och sades gälla klassrumssituationer och elevsamarbete, öppnades ett "möjlighetsfönster" där blicken kunde riktas mot barns sociala samspel.⁸⁹

Inom samhällsvetenskapen hade biologiska förklaringsmodeller i stor utsträckning ersatts av sociala. Själva inrättande av sociologi som universitetsämne, något som i Sverige skedde 1947, var ett uttryck för detta. Inom sociologin, liksom även inom psykologin, hade vidare ett intresse för socialpsykologiska frågor kring gruppfenomen etablerats och spritts på olika plan.⁹⁰ Att uppmärksamma barns sociala mellanhavanden kan sägas ligga i linje med detta. Klassrummet som ett socialt system hade också fått en central roll i den sociometriska forskningsinriktning som utvecklats inom pedagogisk psykologi.⁹¹ Det starka intresse som sedan 1930-talet mött psykologin, kanske särskilt den som gällde barn och uppfostran, kom bland annat till uttryck i byråer för rådgivning om mänsklig samlevnad och i populära radioserier om barn och barns fostran.⁹² Dessa förändringar inom det social- och beteendevetenskapliga fältet innebar att sociala relationer i

88. Se t.ex. Ester Hermansson (red.), *Social fostran: en handbok för lärare* (Stockholm 1952).

89. Kingdons begrepp "Windows of opportunity" i *Agendas, alternatives, and public policies* används bland annat av Christina Florin & Bengt Nilsson i "Något som liknar en oblodig revolution": jämställdhetens politisering under 1960- och 70-talen (Umeå 2000).

90. Erik Allardt, "Reflexioner kring utvecklingslinjerna i svensk sociologi", i Richard Swedberg & Irene Wennemo (red.), *Sociologin i Stockholm 1954–1994* (Stockholm 1995) s. 4. Se även Roger Smith, *The Fontana history of the human sciences* (London 1997); *Öppna samhällsvetenskaperna: rapport från Gulbenkian-kommittén för samhällsvetenskapernas omstrukturering* (Göteborg 1998); Anna Larsson, *Det moderna samhällets vetenskap: om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955* (Umeå 2001).

91. Vincent Sterner, *Elementär sociometri* (Stockholm 1953); Ingvar Johannesson, *Studier av sociala relationer mellan barn i folkskoleklasser* (Lund 1954); Eve Malmqvist, "Skolklassens sociala liv", *Skola och samhälle* 45:3 (1954) s. 88–91; Ingvar Johannesson, *Skolklassen som samhälle* (Lund 1962); Åke Bjerstedt, *Sociometriska metoder* (Stockholm 1963).

92. Alva Myrdal, "Förord", i S. A. Tordrup, *Barnpsykologi* (Stockholm 1939) s. 9f.; Ulf Jönson, *Bråkiga, lösaktiga och nagelbitande barn: om barn och barnproblem vid en rådgivningsbyrå i Stockholm 1933–1950* (Linköping 1997); Sofia Seifarth, *Råd i radion: modernisering, allmänhet och expertis 1939–1968* (Stockholm 2007) s. 162f.; Karin Nordberg, *Folkhemmets röst: radion som folkbildare 1925–1950* (Stockholm/Stehag 1998).

familj, skola och samhälle uppmärksammades. De kan därmed också tänkas ha varit bakomliggande faktorer till det ökade intresset för barns kamratrelationer i skolan.

Slutligen vill jag lyfta fram förändringar i synsätt på barn som betydelsefulla. Medieforskaren Ingegerd Rydin har lyft fram ett skifte i synsätt på barn och barnkultur kring 1969. Den dominerande idealbilden av barnet under 1950- och 1960-talen var ett fritt, frimodigt och muntert barn med livlig fantasi, medan 1970-talets barnbild innebar att även barns "negativa" känslor fick (och skulle) släppas fram. Med detta paradigmskifte ersattes också en tidigare idyllisk familjebild av en ökad vardagsrealism, en större samhällsanknytning och en ökad problematisering av barns tillvaro.⁹³ Detta sammanfaller alltså med det skifte som är så tydligt i denna studie och med mobbningsdebattens uppkomst och tidiga period.

Ett starkare elevperspektiv kan noteras i tidskriften *Barn* från 1970-talet, dels genom ett ökat utrymme för elevers och föräldrars röster och dels genom nya skrivsätt och tilltal. Att elevröster kom till tals i tidskriften kan ha bidragit till att stärka uppfattningen att barns kamratrelationer var betydelsefulla. Det förekom emellertid att elevers röster kom fram i tidskriften även under tidigare decennier. Inte vid något av dessa tillfällen behandlades något som hade med kamratrelationerna att göra, även om fokus allmänt låg på skolan, skolmiljön eller situationen som barn eller ungdom. Innehållet i det som avhandlades av elevröster eller ur elevperspektiv förändrades alltså, och detta kan inte tillskrivas enbart möjligheten att komma till tals. En generell slutsats som jag vill dra här, är att inte bara vuxnas uppmärksamhet, utan även vad barn upplever som problematiskt i sina egna liv eller i skolan, liksom vilka åtgärder som är tänkbara, påverkas av vad som är på agendan i allmän och offentlig debatt.

Avslutning

I denna artikel har jag presenterat hur barns kamratliv kom till uttryck i skolan i tidskriften *Barn* och lyft fram de idémässiga förändringar som kunnat iakttas i materialet. Jag har särskilt diskuterat den omsvängning som uppträdde kring 1970 i och med den uppblossande mobbningsdebatten. Denna utgör ett illustrativt exempel på att vad som diskuteras som pro-

93. Rydin (2000) s. 23 samt 343. Se även Anne-Li Lindgren, "Att ha fokus på barns aktivitet: hur förskolebarnindomen blev norm i välfärdsstaten", i Bengt Sandin & Gunilla Halldén (red.) (2003) s. 177–219.

blem är socialt, tidsmässigt och kulturellt situerat. Ett mobbningsdrabbat barn på 1950-talet upplevde säkert sin situation som svår och problematisk men uppfattade kanske det som något helt privat. Elevers, föräldrars och lärares uppfattningar om vad som var godtagbara eller åtgärdbara beteenden förändrades uppenbarligen i och med att mobbning uppmärksammades som ett socialt problem. Därmed förändrades också värderingen av kamratrelationer generellt och betydelsen av dessa uppvärderades.

Eftersom fokus i denna artikel är att förstå det skifte i synen på barns kamratliv som skedde kring 1970, ligger tyngdpunkten på 1950-, 1960- och 1970-talen. Jag vill emellertid avslutningsvis helt kort kommentera de senaste decennierna. Många forskare har beskrivit en ny tendens i synen på barn och barndom under de senaste decennierna.⁹⁴ Om 1970-talets barnperspektiv till stora delar innebar att vuxna försökte synliggöra och gestalta barns tillvaro, och kanske särskilt dess problematiska sidor, så blev barnets roll som aktör mer tydlig från 1980-talet, medan de vuxna gled undan i bakgrunden. Barnperspektiv och frågor om barns rättigheter fick stort genomslag i svensk politik under 1990-talet, liksom i dagspress och forskning, och det poängterades ofta att barn var kompetenta och ville och kunde ta ansvar.⁹⁵

Somliga talar om "barndomens försvinnande" under de senaste decennierna.⁹⁶ Barn antar i dag uppgifter eller roller som tidigare var förbehållna vuxna och framställs gärna som kompetenta och starka individer som klarar sig på egen hand. Gränsen mellan barn och vuxen är inte längre tydligt markerad. Samtidigt utmanas bilden av barnet som god och oskyldig av skildringar av barn som är okänsliga eller direkt onda: "När barnet inte längre lever i sin barnvärld, utan kliver in på de vuxnas domäner, förändras också synen på barnet självt från den lille oskyldige till den som har samma fel och brister som den vuxna människan."⁹⁷ Kanske kan man betrakta "upptäckten" och uppvärderandet av barns kamratliv och de problem som där kan uppkomma som ett steg i denna större utveckling mot en förändrad barnuppfattning.

94. Allison James, Chris Jenks & Alan Prout, *Theorizing childhood* (Cambridge 1998) s. 3; James & Prout (1990) s. 7; Bengt Sandin & Gunilla Halldén, "Välfärdsstatens omvandling och en ny barndom", i des. (red.) (2003) s. 15–16.

95. Ingrid Söderlind & Kristina Engwall, *Var kommer barnen in? barn i politik, vetenskap och dagspress* (Stockholm 2005) s. 135–139.

96. Rydin (2000) s. 347. Se även Sandin (2003) s. 234.

97. Rydin (2000) s. 241.

The bullying question: changing perceptions of the social life of Swedish schoolchildren after 1945

Historical and sociological childhood studies show that the implications of childhood are historically and socially situated and need to be investigated empirically. In this field, many different aspects have been analysed but peer relations among school children have not received much attention. The present study discusses ideas about children's social life in school in post-World War II Sweden through an analysis of the journal *Barn* [Children], which was regularly published 1947–1998 by the Swedish parent-school organisation.

Before the late 1960s, children's social life in school was a peripheral issue in the journal. When problems in the relations between schoolchildren were observed, they were usually explained by the personality of the child or by deficient upbringing. There is evidence of an apparent value shift around 1970. From that time the social life of schoolchildren started to get much more attention and to be considered more important. New explanations were used, often linked to a critique of the social and physical environment. The shift is clearly related to the articulation of “bullying” or “harassment” [*mobbing*] among school children as a significant problem, something that rendered a lively, and still ongoing, debate.

The shift around 1970 is discussed in relation to theories of the construction of social problems, agenda-setting and moral or media panic. It is also related to wider societal changes. In education, new ideas concerning democracy and integration meant that the social interaction between children became more important. In the behavioural sciences social models of explanation had to a large extent replaced biological ones and social relations in the family, in school and in society were a growing area of interest. New, less idyllic and more realistic ways of understanding children and children's lives emerged, and children's voices were given more space. The new ways of understanding children's social life in school are best understood in the light of these changes.

Keywords: Sweden, 20th century, history of education, children's history, childhood studies, bullying, constructionism, agenda-setting, moral panic, social problems, Riksförbundet Hem och skola